

KULTURENS NYE ANSIGTER

Forestillinger om en ny personlighedsstruktur i en ny verdensskultur

on and similar papers at core.ac.uk

provided by Tidsskrift

Når samfundets hovedfunktioner ændres, ændres kulturen. Og når kulturen ændres, ændres menneskenes muligheder og selvopfattelse også – og med den vore forestillinger om den menneskelige psyke og de psykologiske teorier. Krav til det enkelte menneskes arbejdsindsats og almindelige livsvilkår ændres i disse år hastigt. Vil det være nødvendigt at udvikle en ny personlighedsstruktur, hvis mennesket ikke skal løbes overende af en ny verdensskultur? Artiklen nærmer sig problematikken ved at sætte fokus på tre generationers personlighedsstruktur og samfundsmæssige baggrund: Mellemligsgenerationen, 68-generationen og unge i dag. Træk ved ungdommen peger på nye måder at opfatte og håndtere sig selv og omverdenen på, der kan varsle et paradigmeskift. Artiklen tegner omridset af en ny personlighedsstruktur i det socialt-autonome menneske, hvor skellet mellem system og individ svækkes, og den sociale relation i kontakt- og handlerum bliver betydningsfuld som formende kraft.

Dilemma

Gennem min forskning om dilemmabegrebet kom jeg på sporet af et muligt paradigmeskift. Ved at undersøge dilemmasituationer fandt jeg mange tegn på, at grænsesøgende adfærd og personlige dilemmaer mere og mere præger mennesker livs- og arbejdsituationer i det senmoderne samfund.

Kan mennesket lære ved at være i dilemma? Dette spørgsmål var udgangspunkt for undersøgelse af en række udfordrende undervisningssituationer med professionstræning, hvor studerende havde fremvist særligt engagement og energi, der rakte ud over gængs universitetsundervisning¹. De opnåede en særlig erkendelse af egne holdninger og formåede at bryde vanter adfærdsmønstre og forudfattede meninger. De gav selv udtryk, for at de

1 Berthelsen (2000): Dilemmaet som lærer. En fænomenologisk beskrivelse og analyse af dilemmaer og deres virke som ændringsformidler i pædagogiske og almenmenneskelige sammenhænge

Jens Berthelsen er lektor i pædagogisk psykologi ved Institut for Psykologi, Københavns Universitet. Han har i sin Ph.D.-afhandling 'Dilemmaet som Lærer' beskæftiget sig med overskridende læring og undervisning.

gennem undervisningen havde opnået større rummelighed, åbenhed og empati, som udmøntedes i både større professionel og personlig kompetence. Gennem analyse af undervisningssituationer fremgik det, at deltagerne gang på gang syntes at have befundet sig i konstruktive dilemmaer, en særlig knibe, hvor vejen frem var blokeret, og de efter at have prøvet andre løsninger måtte give op og give afkald på deres forudfattede meninger og vaner, søge i det ukendte, bakse med muligheder, de aldrig tidligere havde kendt og pludselig opnå erkendelse, hvor de både kunne rumme det nye og deres tidligere antagelser. De havde tilsyneladende opnået kompetencer som var attraktive i det senmoderne arbejdsliv: omstillings-evnne, intuition og fleksibilitet, samt selvrefleksion. Disse fund rejste to spørgsmål:

Er de værdisæt og den adfærd, som unge fremviser i dag, udtryk for tilpasning til et fremtidigt arbejdsmarked og en ny samfundskultur?

Og vil en sådan tilpasning bidrage til paradigmeskift fra dualismen, der har præget menneskets tanker og opfattelser i de sidste århundreder, til et verdensbillede præget af kompleksitet og holisme, som nødvendiggør udvikling af en ny personlighedsstruktur? En ny personlighedstype, som lever med stadig nye dilemmaer i omskiftelige sociale relationer, og som bevæger sig hastigt i netværk i en uoverskuelig omverden?

Denne artikel skal således ses som det spæde forsøg på tilnærmelse til disse spørgsmål.

Visioner

At beskæftige sig med forestillinger om fremtiden er især vanskeligt, hvis man antager, at kulturen indebærer et skift i synsvinkel og tankesæt i forhold til ens egen. Værdiopfattelser, samværs- og kontaktformer er under hastig forandring. Det er åbenlyst, at forskning, medier og kunst er udtryk for, at der er noget 'i gære'.

Det har undret og foruroliget mig, at vi i de senere år har levet i en verden uden mere langsigtede fremtidsvisioner. Befolkningen har tidligere haft forestillingsbilleder, som rakte måske 25-50 år frem, som de kunne forholde sig til (ofte næret af fiktioner som Huxleys 'Fagre nye Verden', Chaplins 'Moderne Tider' og Orwells '1984'). Ud over dommedagsagtige matematiske fremskrivninger, af f.eks. ozonlag, forurening og befolkningstilvækst har politikere, forskere og kunstnere især beskæftiget sig med den nærmeste fremtid². Måske fordi vi er ramt af tidens 'trend'. Vi holder os til situationen og er ikke beskæftiget med det fortidige og det

2 Bemærk, at Giddens, Glerup, Ziehe taler om opbrud, refleksivitet og frisættelse i det *senmoderne* samfund

fremtidige. Måske fordi vi føler os forvirrede, usikre og ikke tør komme med et bud på fremtiden. Med vores måde at tænke på – modernismens – kan vi ikke begribe virkningen af det paradigmeskifte, som måske er på vej. Måske er den måde, vi er opdraget til at forstå verdenen på (gennem forenklinger, fastholden, overskuelighed, intellektuelle forklaringer) ikke gangbar længere. Måske er det verdensbillede, modernismen, som er udviklet siden middelalderen ved at blive udskiftet med et nyt verdensbillede, som vil blive gældende en række generationer frem? Altså noget der rækker ud over et generationsskifte.

Der har i det sidste ti-år været en række tegn på, at der er ved at ske noget andet end et generationsskifte uden at det i gammeldags forstand kan bevises.

Hvis fremtiden ikke skal løbe mennesket over ende, er det nødvendigt at bidrage til opbygning af visioner om fremtiden, så vage disse end måtte forekomme i begyndelsen.

Udforskning af fremtiden

Men hvordan kan man udforske fremtiden, hvis grundlæggende forudsætninger m.h.t. værdier og metoder er forskellige fra ens egne? Klassisk forskningsmetode, der har konstatering og forudsigelse som mål, er vanskeligt anvendelig, idet forudsigelsen bygger på lineær fremskrivning af fortid og samtid. Humanistisk forskningsmetode, som bygger på subjektiv forståelse, kan i nogen grad anvendes, hvis tolkning foretages ud fra eget målgruppe. Antropologisk tilgang, hvor forskeren møder med et andet paradigme end den fremmede kulturs, kan være anvendelig som metode. Men det er ikke tilstrækkeligt at observere en fremmed kultur (f.eks. en ungdomskultur), for at kunne opstille sandsynlige visioner for en ikke eksisterende, fremtidig kultur.

Hvis man fornemmer, at noget andet er på vej, må man være tilbageholdende med forklaringer, som fastholdes af ens gamle paradigme, og med nysgerrigheden som drivkraft, søge at holde sig åben over for forestillinger om fremtiden, som senere står til afprøvelse.

Jeg tænker her på 'fremtiden' som det ufærdige, som en igangværende proces, som sender forløbere til os nu. Hvis vi 'har *antennen* ude', kan vi måske *fange signaler* fra *den ny verden*. Man kan stille sig undrende, stoppe op ved det besynderlige og uforståelige. Man kan betragte næste generation, hvor ungdommen udviser anderledes adfærd. Man kan betragte tidstypiske samfundsfænomener, som bl.a. kommer til udtryk i medierne. Man kan beskæftige sig med kunsten, der ofte har været forløber for samfundsendringer. Man kan også prøve at foretage fremskrivninger – ekstrapoleringer – af samfundsudvikling og af menneskets personlighedsudvikling det sidste hundrede år, ud fra ideen om, at der sker et para-

digmeskift, når et systems muligheder for at tilpasse sig et andet system overskrides, når samfundsændringer ikke modsvares af menneskenes værdigrundlag; deres personlige identitet³.

Ide og fremgangsmåde

I det følgende skal argumenteres for hypotesen om, at epoken fra middelalderen til i dag, som har været præget af rationalisme, dualisme og materialisme har udviklet sig med stadig øget hastighed, nu nærmer sig sin afslutning og vil blive efterfulgt af en ny epoke, som præges af kommunikanisme, multivianisme og globalisme. Industrisamfundet antages at have nået sin udviklingsgrænse, hvor 'kvantitet slår over i kvalitet'!

Det er min grundlæggende antagelse, at et samfund – og hermed kultur – ikke kan ændre sig, uden at menneskenes personlighed – identitet – ændres. Samfundet og mennesket står i et komplementært (dialektisk) modsætningsforhold. Det enkelte menneske er imidlertid medlem af et samfund og må tilpasse sig gældende værdier og adfærdsnormer.

Det vil sige: *Når samfundets hovedfunktioner ændres, ændres kulturen. Og når kulturen ændres, ændres menneskenes muligheder og selvopfattelse også – og med den, vore forestillinger om den menneskelige psyke og de psykologiske teorier.*

Med Eriksons udviklingsteori som model, antager jeg, at personlighedsstrukturen og identiteten⁴ udvikles og formes *horisontalt* ud fra samtiden i vekselvirkning med sociale omgivelser og *vertikalt* i forhold til fortidige aflejringer – såvel biografisk som kulturelt – som ud fra fremtidige muligheder rettet mod individets og kulturens overlevelse.

Ved at søge at forstå ændringer i menneskets karakter, ud fra kulturens menneskeidealer gennem det 20. århundrede, er det måske muligt, at fornemme kontinuitet og brud med kontinuitet, som bliver bestemmende for personlig udvikling fremover. En analyse af denne art, må bygge på grove generaliseringer af de mangfoldige bevægelser og forskellige livsvilkår, som har fundet sted og fremover måske i hastigere tempo vil finde sted.

Tre epoker skal fremdrages som eksempler på sammenhæng mellem samfundsform og personlighedsudvikling i forrige århundrede. Det drejer sig om tre generationer med hver sine samfundstræk og personlighedsstræk.

3 Jvf. Kuhns (1995) ideer om paradigmeskiftets dynamik.

4 Personlighed benyttes som overbegræb for de karakteristika, individet kan beskrives med og manifesterer sig over for omverdenen med, mens identitet snarere peger i retning af selvopfattelse (jvf. Meads 'I' and 'me' og Jørgensen (1994) identitetsopfattelse).

Den første er ‘mellemlkrigsgenerationen’, som er født i begyndelsen af forrige århundrede. Den anden er ‘68’generationen’, som er født efter krigen og den tredje er ‘de unge’, som i dag er mellem 15 og 30 år^{5,6}.

Ud fra denne opdeling vil blive forsøgt tegnet et billede af tidstypisk personlighedsopbygning. Det drejer sig om:

1. Mellemlkrigsgenerationens *traditionsstyrede menneske*.
2. 68’ generationens *indrestyrede menneske*.
3. Ungdommen i dag; 3a. en tidlig præget af *flygtighed* og, 3b. en senere præget af *refleksion og selvrefleksion*.
4. Fremtidsmennesket. Ud fra udvalgte træk ved samfundskrav og træk ved unge i dag, vil der blive forsøgt skitseret et billede af fremtidsmennesket præget af *social autonomi med kontakt og handlerum* som setting.

Disse personlighedsforskelle vil blive sammenstillet med forskellen mellem positivisme, humanisme og konstruktivisme til forståelse af afslutningen af modernismens dualisme og begrundelse af en ny holisme.

Endelig skal anføres, at artiklen kan opfattes som et udforsknings- og formidlingsekperiment, hvor jeg i stedet for på gængs vis at bestræbe mig for entydighed, systematik og afklaring har valgt en stil, som svarer til mine forestillinger om fremtidens arbejdsform. I bestræbelse på at give læseren en fornemmelse af kompleksiteten i fremtidens samfund og mennesker, søges læseren medinddraget gennem parallelle tankeprocesser. Hensigten er således ikke at levere et færdigt produkt. Håbet er, at artiklen kan blive debatskabende med hensyn til kulturers og menneskers udvikling.

1. Mellemlkrigsgenerationen /Det traditionsstyrede menneske

Mellemlkrigsgenerationen levede med armoden efter 1. verdenskrig; med virkelighedsflugt og børskrak i 20-erne, med arbejdsløshed og nationalisme i 30’erne og med frygt, undertrykkelse og håb under 2. verdenskrig. På trods af efterfølgende velstand og materialisme, synes mellemlkrigsgenerationen typisk på den ene side at have haft en personlighed præget af ydmyghed, afmagt og taknemmelighed, og på den anden side også en styrke

5 Kildematerialet til de tre epoker og mennesketyper er righoldigt spændende fra samtidshistorie, socialforskning, Gallup til TV-dokumentar, museums samtidsudstillinger og skønlitterær samtidsbeskrivelse. Kildeangivelse er blot angivet ved særligt relevante undersøgelser og beskrivelser. Fremstillingen er ikke udtryk for sandhed, men snarere for faglige tænke måder, som markante stemmer i samtiden har udtrykt.

6 Artiklen er især skrevet ud fra den midterste. Jeg selv hører til 68’generationen og har førstehåndsindtryk af alle generationer – men fra hver sin position: barn, voksen og forældre – med de fordele og skævheder det indebærer.

til at overleve i kraft af en personlighed, der var præget af stærke rødder i fortiden. Samfundet var klassedelt, geografisk delt, kønsdelt. Man vidste, hvor man hørte hjemme og kendte reglerne for adfærd (dvs. position og rolle var relativt fast og kendt af andre). Det fungerede, fordi omverdenen var ret stabil og forudsigelig⁷. Riesmann⁸ har kaldt denne personlighedstype: ‘*Det traditionsstyrede menneske*’. Personligheden var ret stabil og uforanderlig livet igennem. Man påvirkede ikke hinanden som i dag. Derfor var menneskene også indbyrdes ret forskellige karaktermæssigt. Hver enkelt havde sit eget tydelige særpræg og egenartede måde at reagere på – relativt uafhængig af den situation, som personen befandt sig i⁹. Andre og personen selv vidste, hvem personen var. Hvis ikke man overtrådte de lokale regler, kunne man være som man var – og var ofte stolt af det (bøger og film som ‘Fiskerne’ og ‘Udvandrerne’ illustrerer sådanne karaktertyper med dybe rødder). Den vertikale identitet var stærk, mens den horizontale (sociale) var svag, se figur 1

Figur 1. DET TRADITIONSSTYREDE MENNESKE
Vertikal identitet
(de lodrette linier antyder at karaktertræk er relativt uforanderlige livet igennem – at fremtiden er bestemt af fortiden)

Man var sjældent i tvivl, for man havde ikke noget valg¹⁰. Og man kendte værdisættet. Børn blev opdraget til voksendommen, uden at forældre og

7 Den generelle beskrivelse kan genfindes i gængs historieskrivning, dokumentarmateriale fra radio, TV og foto.

8 I Riesmanns (1962) tidlige fremtidsbeskrivelse: ‘Det ensomme massemenneske’

9 Træk ved den stive personlighed er, udover Riesmann (1962), markant beskrevet i Adornos (1972) klassiske værk: *The Authoritarian Personality*.

10 Disse grove generaliseringer benyttes her, for at tegne et billede af betydningsfulde kulturpræg fremfor et nuanceret billede af de store forskelle i livsomstændigheder, der eksisterede i befolkningen i denne epokes historiske omskiftelighed.

børn satte spørgsmålstegn herved (jvf. Opdragelsesregler; 'tie når voksne taler', 'ro, renlighed og regelmæssighed', 'kend din plads', 'ikke stikke næsen for langt frem'). Man lærte, hvad der var forkert at gøre og at føle skam. Det var heller ikke lyst, der var motivationen, for verden var ikke særlig tiltrækkende. Snarere var der tale om tvang. Undgå straf og stræbe efter belønning, selv om denne stræben ofte var ubevidst. 'De gode gamle dage' var slet ikke så gode. Mennesket kom sjældent i dilemmasituationer. Konsekvenserne af valg stod ofte klart.

Det var ikke underligt, at mellemkrigsgenerationen oplevede Marshall hjælp, industrialisering, arbejdskraftmangel og hurtig velstand som belønning. Til trods for at materialisme blev nyt mål, ændredes den fremherskende personlighedstype næppe radikalt. Selv efter man havde fået langt bedre materielle levevilkår, lå frygten for armod, ydmygelse og undertrykkelse i baghovedet hos mange mennesker.

Det samfundsmæssige sandhedssøgende, realitetsbetonede værdisæt, der svarer godt til denne epoke, er materialisme, positivisme og naturvidenskab (I oversigten sidst i artiklen s. 387 angives dette værdisæt som første kolonne).

2. 68'generationen /Det indrestyrede menneske

Anden verdenskrig blev et vendepunkt for mellemkrigsgenerationen således forstået, at udfaldet af anden verdenskrig kan opfattes som forvarsel om et paradigmeskift. Det var den tyske disciplin og systematisering, der tabte overfor den amerikanske individualisme og fleksibilitet. Hitlers diktatur blev besejret af de allieredes demokrati.

Næste generation, som blev født under og efter krigen, havde ikke de samme oplevelser i 'rygsækken'. De havde svært ved at se, hvorfor de skulle være ærbødige for autoriteten, hvorfor de ikke måtte have selvstændige meninger, og hvorfor de ikke måtte leve deres eget (ungdoms-) liv. De havde svært ved at forstå forældrenes glæde ved materielle goder (som de selv tog som en selvfølge), og svært ved at forstå forældrenes manglende ideologiske værdier, værdier der viste ud over personen selv og dennes dagligdag. Ungdommen startede kultdyrkelse og atommarcher i 60'erne og foragtede i det stille forældrenes materialistiske 'Villa, Vovse og Volvo' som det højest opnåelige. Borgerlige værdier overlejlrede bonde- og arbejderidentiteten. Mange af de unge følte, at de havde været heldige og udtrykte tilfredshed og taknemmelighed med den nye liberalisme og samfundsvelfærd. Men de fleste levede videre på god borgerlig vis. Der var ikke ønske om radikale samfundsendringer, men...

68' som modbevægelse

I april 1968 brød den vestlige verdens ideologiske ungdomsoprør ud¹¹. En lastbil med et rockorkester på ladet kørte ind i studiegården på Københavns Universitet og afbrød på uønsket vis undervisningen. På gavlmuren overfor stod malet: BRYD PROFESSORVÆLDET – MEDBESTEMMELSE NU. De psykologistuderendes parole rummede både personlighedsmæssige og samfundsmæssige krav: På den ene side, ud af den autoritære, undertrykkende pædagogik og accept af personlig meningsdannelse og på den anden side et krav om demokrati lokalt som samfundsmæssigt.

70'erne var præget af, at de kræfter, som havde været bundet i det gamle autoritære system, blev sluppet fri. Personligheden kom på prøve. For nu havde man valgmuligheder – i modsætning til forrige generation. Men det var ikke tilladt at lade være med at vælge. Gruppepresset var stort, og man kunne risikere, at stå over for valget mellem at bekende sig til kapitallogikken eller freudomarxismen? Eller udelukkelse fra fællesskabet? Angsten for udelukkelse erstattede angsten for fattigdom. Det var sociale og ideologiske behov, der kom til udtryk ved store plenummøder, hvor der herskede milimeterdemokrati og ofte handlingslammelse. Og når konsensus lykkedes, høj grad af samfølelse og tilfredshed¹².

‘Kreativiteten opstår, når disciplinen brydes’¹³. 70'erne blev en eksplosion af kreativitet på alle vigtige livsområder; pædagogik, arbejdsformer, samliv, seksualitet og bevidsthedsudvidelse. Eksperimenteren og grænsedbrydning satte personligheden på prøve. Man gjorde hele tiden det forkerte, følte sig grundlæggende usikker og kunne ikke se nogen udveje ud af sine dilemmaer.

Valg blev stillet op i sort og hvidt, og dualismen blev tydeliggjort. Ofte var det ikke muligt, at vælge det man helst ville. Man mærkede det indre split, mellem ‘det man var’, og det andre (og én selv) syntes var ‘det rigtige’. Man havde den ene eksistentielle krise efter den anden. Det, hele tiden at skulle frem, når vejen var blokeret, skabte en kolossal kreativitet. De personlige dilemmaer, som få kunne smyge sig udenom, var del af den ideologiske drivkraft, som førte til individuel og kollektiv erkendelse.

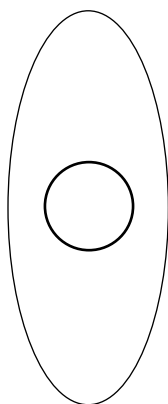
Men frigjortheden var relativt overfladisk. Man afprøvede nye adfærdsformer, men indvendig var man ikke så forandret. Der var et mærkbart split. Man måtte i gang med en hård aflæringsproces, hvor gamle værdisæt blev udskiftet. Man måtte bære rundt på det gamle, mens man for-

11 Det var en måned før studenteroprøret på Sorbonne.

12 Kilderne til opfattelse af 68' generationen er dels de fyldige samtidsbeskrivelser og kulturelle udtryk (som næsten alle er produceret af 68'ere selv!) og egne selvoplevelser og interesse for at opnå en forståelse af ændringsdynamikker i pædagogikken.

13 Udtrykket stammer fra Susanne Bjerrehus, om sin tid på Ingrid Jespersens pigeskole (DR P1 marts 2001).

tvivlet ledte efter nye meninger og måder at handle på¹⁴. Personligheden var sårbar. Man måtte finde sig selv ved at stykke sig selv sammen bid for bid. Det var en søgen efter at opbygge en *kerneidentitet*, en ret stabil følelse af at være den samme person trods kraftige påvirkninger udefra. Med opbygningen af kerneidentiteten styrkedes 68' generationen og fik helt andre muligheder end deres forældre. De kunne nu bevæge sig rundt med egne meninger uden at blive væltet af andres meninger. Gyroskopmennesket kalder Riesmann¹⁵ den mennesketype, der kom ud af 68'oprøret. Mennesker med stærk identitet, der har råd til at have ideologier og vise samfundssind. Det kristne næstekærlighedsbudskab blev centralt i tidens humanistiske ideologi. Men kerneidentiteten gav også en stabilitet – en god, selvtilfreds følelse – som imidlertid senere vil kunne gøre det vanskeligt at ændre sig grundlæggende.

Figur 2: DET INDRETYREDE MENNESKE

Kerneidentitet

På figuren rummer personligheden den stærke kerneidentitet.

Den vertikale identitet er mindsket, og den horisontale (sociale, omverdensafhængige) identitet er mere åben end hos forrige generation.

Eriksons teori om den faseopdelte identitetsudvikling (fra den tidlige barndom og livet igennem) er et tidstypisk udtryk, for ønsket om en rettesnor for vellykket identitetsarbejde og med livsvarige konsekvenser, hvis udviklingsarbejdet i enkelte faser mislykkes. Eriksons model åbner også for relationstænkning, idet den sociale (horisontale) identitet bliver af øget betydning for individet, der tidligere især er blevet opfattet som biologisk individ.

68' generationens dilemma var jo, at de gerne ville kunne flytte sig, bevæge sig socialt, men samtidig var bundet af deres opdragelse, deres viden og kunnen. Dvs. den horisontale dimension var nødvendig for ændringen, samtidig med, at den vertikale dimension ville være for angstprovokeren-

14 For en grundigere fænomenologisk beskrivelse af dilemmalæring se Berthelsen, 2000, p. 147-255, p. 319-20.

15 Riesmann, 1962.

de at slippe helt. Resultatet blev en ny konstruktion; kerneidentiteten, hvor den enkelte kunne opbygge sin personlige identitet, der kunne flyttes og medbringes i nye sociale og ideologiske omverdenssammenhænge. Man blev i stand til at opleve det nye og modstridende uden at gå i stykker, samtidig med, at man havde den gamle kultur i erindring.

Der var tale om en kovending. Det, der før var rigtigt, var nu forkert og vise verse:

- Det faktiske erstattedes af det oplevede,
- det rationelle blev afløst af det emotionelle,
- årsagssammenhænge af samspil,
- det objektive med det subjektive,
- autoritet med ligestilling.

På mange måder var det som om, at venstre hjernehalvdel var blevet udskiftet med højre¹⁶.

- Også indenfor forskningen skete et skift:
- Fra kvantitativ til kvalitativ,
- fra genstand til proces,
- fra forklaring til problematisering.

68'generationen selv oplevede, at der skete et paradigmeskift i værdisæt. Ikke blot oplevede den enkelte person sig anderledes, men også at verden blev anderledes. Set i bakspejlet var ideologien imidlertid ikke så meget hen mod et bestemt mål, som væk fra det gamle. 68'generationen var en modbevægelse, der stillede et alternativ op, men ikke et reelt alternativ til dualismen. '68' bevægelsen kan ses som antitesen i modernismen og en forudsætning for, at der kan ske et paradigmeskift – en ny syntese, der rummer begge dualismens poler.

(68'generationens værdisæt er opstillet i 2. kolonne i skemaet sidst i artiklen.)

3. De unge i dag/Det flygtige menneske og det reflekterende menneske

Opløsningen

I løbet af et ti-år brændte 'ungdomsoprøret' ud. 68'ernes dilemmaer levede ikke mere energi, formodentlig dels fordi problemstillingerne var mere komplicerede end man tidligere havde oplevet, dels fordi det på væsentlige områder af samfundslivet faktisk var lykkedes at humanisere samfundet, dels fordi denne generation nu havde overtaget ledende poster

16 Theilgaard (1992) betegner venstre hjernehalvdel som digital, analytisk, sekventiel og højre som analog, syntetisk, simultan, emotionel.

i samfundet og nu mere havde til opgave at administrere og fastholde samfundsendringen end fortsat at revolutionere kulturen. Paradoksalt nok var 68'erne med til at modernisere kapitalismen og skabe grobund for dens overlevelse og globalisering. Den nye personlighedstype, som havde været en forudsætning for bevægelighed, var gennem 68'ernes selvarbejde udviklet til en sådan grad af kompleksitet, at en stabil kerneidentitet kunne udgøre en forhindring for nytænkning. 68'generationen, der havde lagt stor vægt på en ideologisk-humanistisk 'opdragelse' af egne og andres børn, oplevede, at deres egne børn ikke udviste samme samfundsmæssige, sociale og menneskelige engagement. De dyrkede i stedet individualismen, enhver med sin form. Samtidig med den individuelle frigørelse var en kulturel frisættelsesproces i gang (jvf. Ziehe, 1983). Enhver ville være noget særligt – ofte markeret med destruktive undertoner (f.eks. punk, piercing, S/M). Mange unge gav udtryk for desillusionering. Selv de få politiske bevægelser (f.eks. BZ) var ikke *for* noget, men *mod* noget. Det manglende ydre engagement, og den større selvoptagethed bekymrede forældrene til 80'ernes unge, der i folkemunde blev kaldt 'Nå-generationen'. Interessen for ungdomsforskning og forklaringer på unges adfærd øgedes voldsomt. Især blev psykoanalytiske tolkninger som narcissisme og egocentrisme diskuteret af forældregenerationen (f.eks. Lasc og Ziehe), ligesom socialpsykologiske forklaringer søgtes omkring stærkere socialitet, f.eks. mht. samvær og køn (f.eks. Riesmann), og nye uddannelsesmønstre ivrigt blev diskuteret – dog uden deltagelse af de unge selv. Det virkede som den nye generation hverken havde opbygget eller var tiltrukket af den stærke kerneidentitet, som forældrene værdsatte som væsentlig mål for personlig udvikling og menneskelig lykke. Snarere syntes den at være starten på en dekonstruktion af dualismens værdisæt. Den syntes at være havnet i et ingenmandsland.

Fattigfirserne var fattige i mere end økonomisk forstand. De unge var rodløse. Hvad der for mellemkrigsgenerationen havde været fast overbevisning og for 68'erne den rigtige ideologi, kunne ikke bruges af den nye generation. For der var ikke noget, der var rigtigt eller forkert. Grænserne mellem det gode og det onde flød ud. Ironi erstattede moral. Form overdøvede indhold. Jagten på overfladiske oplevelser følte tom, selvom kulturtilbuddene øgedes brat¹⁷. 'Tivolisering' kaldtes de nye finkulturelle tilbud til den brede befolkning¹⁸. Stagnationen ramte også politik, uddannelse og forskning. Set i bakspejlet, kunne det ligne en kollektiv depression. Det er måske også sådan, afslutningen af forrige århundredes kulturelle og menneskelige udviklingskrise kan opfattes; som et vakuum, en udtømnings- eller latensperiode. Eller som Susanne Brøgger udtrykker det: 'Samfundet

17 Jvf. Glerup (1995): Opbrudskultur.

18 Klaus Rifbjerg har i DR2 program beskrevet tilsvarende træk.

har mistet sit centralnervesystem¹⁹. Kunstmuseet Louisiana gjorde ved årtusindskiftet status med udstillingen: Forestillinger om det 20. århundrede. Kunstværker fra hele verden rummede samme forvarsel: dekonstruktion, sprænge rammer og nedbryde grænserne for det tilladte²⁰.

Men i den sidste snes år i det gamle millenium var der også signaler, som pegede fremad mod global kultur og en ny mennesketype – åbning over for arbejdsmarkedet, informationsteknologien og nye familiemønstre.

Forberedelse til fremtidssamfundet

‘Verden er af lave – men det går ganske godt.’ Det synes mange i den vestlige verden i dag²¹. Der forekommer en næsten blind tillid til fremtiden. Og tillid er netop, hvad det nye paradigmes samfund bygger på. For mennesker er begyndt at handle på et andet grundlag: Ikke efter realiteter og tvang som mellemkrigsgenerationen og ikke efter idealer og lyst som 68’ generationen. Men efter forestillinger og tillid²².

I en verden med hurtigt foranderlige og sårbare livsvilkår, er det naturligvis vanskeligt at spå om fremtiden. På den anden side er der en række kulturelle tendenser, som har baggrund i magtfulde komplicerede samspil, som går sammen i en strøm, der angiver en retning, vi bevæger os i. Måske findes der i det kraftfulde samspil mellem kapitalisme og vestligt demokrati krav, som nødvendiggør, at individ og system må indgå i en stadig tættere interaktion. De stadigt voksende økonomiske magtkoncentrationer er på den anden side afhængige af menneskenes tillid og positive støtte. Gammeldags tvang er ikke mere en anvendelig motivationsfaktor. Selvreguleringsmekanismer er nødvendige. Og marked og stat synes i stigende grad at blive komplementære²³.

Disse tendenser afspejles allerede i rekrutteringen til arbejdsmarkedet. Man søger fleksible, omstillingsparate, engagerede mennesker, som både kan tage ansvar for sig selv og samarbejde tæt med andre inden for den lokale virksomhedskultur. Men man skal også kunne arbejde fagligt og til egne sig viden. ‘Human Ressource Management’ kræver, at den nye medarbejder skal kunne bruge ‘begge hjernehalvdele’ samtidigt. Og uddannelsessystemet følger kravene op – helt ned til børnehaven. Det drejer sig om kompetenceudvikling, hvor ikke blot det faglige og det professionelle, men også nu det personlige indgår i stigende grad. Erhvervsliv og samfund har brug for at udnytte ‘det hele menneske’ – også det individuelt

19 Susanne Brøgger (2001): Sejd.

20 Sml. aggression i udstilling af afskårne dyrekroppe, billeder af mishandlede, tomme og angste mennesker (sml. film: Sange fra anden sal).

21 Jvf. OECD (2000) undersøgelse af tilfredshed med tilværelsen, hvor især nordeuropas befolkninger ligger højt.

22 Jvf. Giddens (1994).

23 Jvf. Giddens (1997).

personlige, således at det helt private får mindre og mindre plads²⁴.

Et andet krav er, at mennesker, både i arbejds- og samfundsliv, på en gang skal være mere individuelle (selvstændige) og mere sociale (samarbejdsparate) – samt være mere mobile, flytbare og selv kunne bevæge sig og fungere i og mellem forskellige kulturer.

Der tegnes herigennem et billede af et samfund, der i høj grad bygger på, at den enkelte er bevægelig og kan tilpasse sig og aktivt forholde sig til nye situationer. Altså en høj grad af individualisme og selvregulering, hvor social ansvarlighed er en forudsætning for, at et samfund kan fungere uden at gå i opløsning.

Hvis man ud fra tendenser til bevægelse i familie- og arbejdsliv skal søge at fremskrive – ekstrapolere – *menneskelige og arbejdsmæssige kvalifikationer, der vil blive eftertragtede* i erhverv og nødvendige for at kunne fungere i fremtidens samfund, vil det bl.a. være:

- Evne til at kunne bære tvetydighed
- evne til at kunne handle i sociale konfliktsituationer
- evne til at kunne leve med dilemmaer
- evne til at udnytte mangfoldighed
- evne til at tilpasse sig den aktuelle situation
- evne til at overleve i kaos
- evne til at tro uden at vide
- evne til at turde give afkald
- evne til selvregulering
- evne til at klare ensomhed
- evne til at opretholde positivt selvværd, selvtillid og selvoplevelse
- evne til at være socialt ansvarlig i sine nære omgivelser
- evne til at være globalt ansvarlig²⁵

Institut for Fremtidsforskning fremskriver, hvad '*Det femte samfund*' (efter år 2020) vil være præget af, jf. Rolf Jensen (1999): *The Dream Society*:

- *fantasi*, som prioriteret ressource
- *netværk*, som prioriteret struktur
- *billeder*, som prioriteret 'energikilde'
- *irtual reality*, som prioriteret værktøj
- *leg*, som prioriteret aktivitet (mod nu arbejde)
- *dagen*, som vigtigste tidsenhed
- *historien*, som prioriteret værdibegreb
- *byen*, som prioriteret 'setting'

24 En tilsvarende udvikling inden for familielivet er nuanceret beskrevet af bla. Dencik (1987 og 81) og Jørgensen (1991)

25 Mange af disse træk understøttes af 'Ugebrevet Mandag Morgen's tlf. int. undersøgelse af 1008 21-30 årige unge der er på arbejdsmarkedet. Sml. Finn Thorbjørn Hansen: 'Kunsten at navigere i kaos' om dannelse og identitet i en multikulturel verden

Indtil for få år siden mente mange²⁶, at Asien ville blive det nye århundredes økonomiske og kulturelle lokomotiv, efter at Europa i det 19.- og USA i det 20. århundrede havde haft denne rolle. Svagheden ved denne teori viste sig ved det økonomiske sammenbrud, der startede i Thailand i 1997. Noget lignende skete ved amerikanske informationsteknologiske virksomheders himmelflugt og lige så pludselige fald, det såkaldte 'dot.com syndrom'. Til trods for økonomiske skrækscenarier, synes tendensen, at være klar. Vi bevæger os mod et globalt marked, hvor især USA vil være kulturbærer, fordi den liberalistiske amerikanske filosofi både giver økonomiske interesser og den vestlige verdens beboere acceptable omstændigheder.

Ud fra globalisering og amerikanisering²⁷, og ud fra industrialiseringens og informationsteknologiens udvikling, udledes i det efterfølgende tendenser i fremtidens kommunikationssamfund, som må formodes at få indflydelse på dagligliv og udvikling af personlige kompetencer:

- Engelsk bliver arbejdsprog – hjemme tales nationalsprog,
- det talte sprog udvikles – til elektronisk styring af redskaber,
- mens skriftsproget minimeres til ikoner og billeder,
- nødvendigheden af at indgå i omskiftelige netværk,
- hurtig etablering og afbrydelse af kontakt,
- arbejds- og kontaktrejskab er elektronisk,
- både arbejds- og fritidsliv udnyttes intenst,
- kemisk regulering af arbejdsindsats og dagligdag (langt videre end p-pillen),
- kønsforskelle udlignes i arbejds- og samfundsliv,
- mobilitet øger kontakten med andre kulturer,
- kulturer integreres og assimileres.

At markederne bliver internationaliserede, at de multinationale firmaer søger stadig større markedsandele og at staterne som modtræk søger stadig større sammenslutninger og alliancer synes ubestrideligt.

Verdenskulturen vil sprede sig hurtigt og nødvendiggøre en større kulturel omskoling. Danmark og danskerne har, som nordisk folk, en række forudsætninger for at fungere godt under globalisering²⁸. Som nordeuropæisk protestantisk folk har vi udviklet en særlig selvansvarlighed (den enkelte er direkte ansvarlig over for Gud)²⁹. Vores ugæstfrie klima har udvirket en høj arbejdsmoral (vi er altid på arbejde for at overleve). Vores særlige geografiske lukkethed (vi har måttet over hav for at få kontakt

26 Bl.a. Peter Marstrand (1996).

27 Som med brod kaldes 'Mc World'.

28 Jvf. en fyldigere beskrivelse i min afhandling (Berthelsen, 2000).

29 Som beskrevet af Max Weber (1972): Den protestantiske etik og kapitalismens ånd.

med andre kulturer, jvf. Palle Lauring³⁰) har også givet en kulturel lukket-hed og selvstændighed, og gjort os til et folk, der lever med mange dilemmaer i dagligdagen (eksempler kan hentes fra janteloven, Indre Mission, flygtningedebat, dogmefilm og samfundsforfattere som Peter Høeg, Norén og Suzanne Brøgger). Derudover har vores 'velfærdsmodel' udvirket en særlig vellykket balance mellem sameksistens mellem stat og erhvervsliv. De nordiske lande ser ud til at kunne blive attraktive forbilleder for en vestlig, amerikansk domineret global kulturudvikling.

En ny mennesketype

Unge i dag vokser op midt i et ideologisk skift, som privilegerer³¹:

- Forandring over tidsløshed,
- kompleksitet over reduktion,
- uforudsigelighed over forudsigelighed,
- ulinearitet over linearitet.

Der vil være brug for en ny slags mennesker, en ny mennesketype, hvis næste generation ikke blot vil overleve, men også fungere og trives, fremfor blot, at blive undertrykt og udnyttet af umættelige økonomiske interesser i en statsmagt, der er for svag på grund af manglende folkelig opbakning³² (jvf. Ziehes frygt for ekspropriering af den kulturelle frisætning).

Gennem to nedenstående metaforer skal søges tegnet et billede af den gamle og nye mennesketype:

- *Mennesket er ofte blevet sammenlignet med et træ (egetræ): Det vokser op, og rødderne (fortiden) bliver større og mere forgrenede. Kronen blomstrer (nutiden) og bliver mere og mere forgrenet (erfaringer og oplevelser), mens den rækker mod himlen, og stammen (kerneidentiteten) bliver større og mere solid. Det er et behageligt billede med soliditet og harmoni. Skrækken er at være rodløs, ikke at have en stamme og ikke at skyde nye skud.*
- *Til det nye verdensbillede passer snarere billedet af en pilot. Piloten styrer sin flyvemaskine som sit teknologiske redskab, bestemmer selv hvordan og kan lande i kortere eller længere tid. Er blot afhængig af, hvor der kan tankes op. Piloten kan flyve lavt ved jorden eller højt mod stjernerne. Han kan nyde at have luft under vingerne. Skrækken er ikke at kunne lette eller at løbe tør for brændstof, og også ustandselig at skulle beslutte i dilemmasituationer og føle sig alene til trods for radiokontakt med andre piloter i deres maskiner.*

30 Jvf. Palle Laurings 'Danmarkshistorie' (1998).

31 Prigorine & Stenger (1993).

32 Først aktuelt efter mange års mærkbar globalisering, er dannet en folkelig modbevægelse, 'Attac', konkret rettet mod storkapital og statslederes årlige samordning af økonomiske interesser.

Ungdommens 'mærkværdige adfærd' kan opfattes som tegn på paradigmeskift – en udskiftning af verdensbillede og menneskesyn – således, at den nye generation intuitivt, evt. instinktivt, er i gang med at forberede sig til en ny verdensorden med nye livsformer og udvikling af en tidssvarende personlighed.

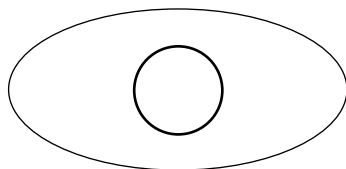
Det ser ud til, at de unge i dag ikke behøver at have overensstemmelse mellem det indre og det ydre, fordi det ydre betyder mere og mere, og fordi en indre kerneidentitet ofte ville hindre bevægelsesfriheden. Den nye generation synes, at kunne påtage sig en ydre identitet som en uniform eller maske i forhold til den sociale situation – for at opnå fordele og ikke støde an. Mange oplever i dag, at unge er særdeles socialt tilpasningsduelige. De har ofte udviklet en fin situationsfornemmelse og har 'antennerne' ude for at finde nye handlemuligheder³³.

De unge har et hårdt arbejde med sig selv og med at håndtere de mange valgsituationer og personlige dilemmaer, de med deres bevægelighed i omskiftelige omgivelser hele tiden konfronteres med. Den selvoptagethed (som ofte er blevet kaldt egoisme) kan være nødvendigt for selvarbejdet. De må *iscenesætte* sig selv for at kunne bevæge sig rundt i forskellige *arenaer* med hver sit normsæt og kultur. De må *skøjte* hen over egne og andres *netværk* for at søge muligheder. De må *zappe* mellem mulige og umulige muligheder og ustandselig foretage valg. For at opnå social anerkendelse og indflydelse, må de bestandig *iscenesætte* sig selv i nye roller. Den objektive virkelighed er af mindre betydning. Det er sociale konstruktioner, som er den verden, de lever i³⁴. Man er hele tiden *aktør* og må promovere sig selv. Nye selvhævdende superlativer: Det er 'hammer fedt', 'helt kanon', 'rigtigt, rigtigt, rigtigt godt' og 'fuck-you' svirrer i luften. Man lægger en skal af social identitet rundt om sig. Det er præsentationen af sig selv gennem kommunikation – ikke indholdet – der er det vigtige. De unge er optaget af her-og-nu situationen, og hvordan den skal iscenesættes. Man søger at frigøre sig fra fortiden. Det er vigtigt for identiteten. Selvbilledet dannes især gennem spejling i de nærmeste omgivelseres reaktioner. Derfor bliver det dagen og vejen, oplevelse og samvær, som tæller.

33 Alice Miller (1997) har i 'Det selvudslettende barn' beskrevet, hvordan unge piger opnår høj social kompetence som familiens konfliktløser.

34 Filmen 'The Truman Show' illustrerer på provokerende vis, hvordan et menneske (uden selv at bemærke det) kan leve i en socialt konstrueret verden med kulisser og instruerede medmennesker.

Figur 3a. DET FLYGTIGE MENNESKE
social identitet

Den sociale – horisontale – identitet er blevet af voksende betydning på bekostning af den vertikale (rødder og tidligere erfaringer, samt fremtidsforestillinger og personlige mål). Kerneidentiteten er blevet svækket og af mindre betydning

Der har i de senere år været stor interesse hos 68' generationen for, om de unge kunne skelne mellem realitet og illusion. En ængstelse for, om det store medieforbrug kunne føre til forråelse, især i relation til sex og vold. Flere undersøgelser har været iværksat. Resultaterne er ret enslydende³⁵: Man kunne ikke finde, at porno havde indflydelse på unges kærlighedsliv og heller ikke, at 'splatter' og voldsfilm førte til flere voldelige handlinger. De unge kunne udmærket skelne mellem virkelighed og vision. Det var 68' generationen, der havde problemer med at adskille virkelighed fra vision, og det var dem, der blev provokeret af rædselsfilm, billedmanipulation og letsindig omgang med sandheden. I en undersøgelse, om brug af video hos unge, fandt forskerne, at mediet især havde en social funktion. Det var noget, man samledes om, og filmens indhold var ret underordnet. Det store forbrug af gyservideoer blandt piger forklarede med, at pigerne øvede sig i at håndtere egen angst, ligesom drengene brugte porno til at håndtere eget kønsliv (ofte med videoporno som modbillede).

Medierne er ofte følsomme for nye strømninger hos det ungdommelige medieforbrugende publikum. At grænserne for privatliv stadig angribes hårdere, skaber ambivalens, dobbeltmoraliske dilemmaer og reaktioner, snagen og væmmelse. Populære programmer³⁶ lader unge afsløre intime detaljer, og konfronterer dem åbent med deres nærmeste på scenen. Det kan forarge, men det må samtidig undre, at publikum er dybt engageret og ægte medlevende over for det, som foregår. Det er mere end et udvendigt show. De unge er personlige brugere, mens de ældre må slås med deres etiske forkvabbelser.

Et andet tidstypisk mediefænomen er arenaer, hvor mennesker for åbent tæppe fremstiller sig i pressede sociale situationer.

35 Bl.a. Jerlang (1999) og Schousboe (1994).

36 F.eks. de populære Oprah Winfrey TV-shows.

Det seneste påhit er, at lukke et antal yngre mennesker inde i 100 dage i et hus overvåget døgnet rundt af et stort antal kameraer. 'Big Brother' kaldes det med henvisning til George Orwells roman '1984'. 'Ekshibitionisme' og 'snagen i privatlivet' var de hurtige og forargede reaktioner. Anmeldere³⁷, kaldte udsendelserne, som man døgnet rundt kunne følge på internettet for 'Sick Brother'. Public-service-DR-direktøren stemplede konkurrentens mediesucces som underlødige underholdning uden budskaber. Men mange unge ser ud til at tiltrækkes af det særlige indblik. Ikke som underholdning – for handlingsforløbet er banalt – men fordi de selv kan sammenligne sig med de ganske almindelige mennesker, der er på scenen. De kan prøve sig af og øve sig i, hvordan de selv ville kunne klare sociale situationer, konflikter og konkurrence, der opstår, når mennesker, der ikke kender hinanden særlig godt, er sammen. De unge i dag er forbrugere, men de er især brugere.

I denne forbindelse er det nærliggende at spørge, om den ny generation lærer på anden vis end tidligere. Opdragelse og erfaringsdannelse har været de to væsentligste læringsformer. Tidligere lærtes, hvad der var rigtigt og forkert, og hvad der gav succes og fiasko. Men grænsen mellem, hvad der er rigtigt og forkert, udviskes og skifter efter den sociale situation. Og erfaringsdannelse tager alt for lang tid og er besværlig at komme af med, når tiden løber, og situationen ustandselig skifter. I stedet synes unge, i højere grad, at benytte *imitation* af gode modeller, som afprøves personligt. Der er tale om en form for *spejling* i andre, med mulighed for hurtigt tilbagemelding på egne ideer og handlinger³⁸.

Det kræver en stor følsomhed over for andres signaler, men også en villighed til at fungere som spejl for andre. Den gammeldags ægte interesse i andre mennesker er måske mindre typisk. Til gengæld findes i højere grad en villighed til, at indgå i et procesrettet samvær uden ydre mål.

Ovenstående eksempler har til formål at belyse, hvorledes adskillelsen mellem realitet og forestilling, mellem underholdning og information, mellem udvendighed og indvendighed ser ud til at være et mindre livsvigtigt problem for den unge i dag.

Refleksion som selvbeskyttelse

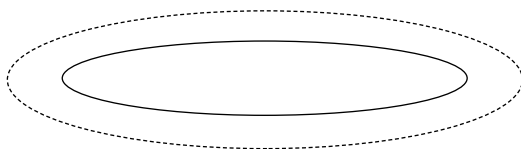
I det foregående er den nye generation sat op mod den gamle. Dog er der ikke tale om modsætninger, for mens den tidligere generation levede i en dualistisk *enten-eller kultur*, er det nye paradigme snarere udtryk for en dialektisk *både-og kultur*. Man er ikke i modsætning til fortiden, man bruger de dele som findes anvendelige, i aktuelle situationer, til løsning af nye opgaver.

37 Bettina Heltberg, Politiken.

38 Sml. Meads (1964) 'I and me' og Berger & Luckmann (1992) sociale konstruktion af selvidentiteten.

Et eksempel på et begreb, som umiddelbart har kunnet overføres til den nye generation, er selvrefleksion³⁹. Selvrefleksion var nødvendig ved opbygning af kerneidentiteten og nødvendig for at kunne tænke sig ind i nye sociale sammenhænge⁴⁰. I den nye generation er selvrefleksion nødvendig ved siden af imitation og spejling. Noget lignende gælder for refleksivitet, der gør, at vi kan distancere os – forholde os og forarbejde forholdet til omverdenen. Vi kan således behandle omverdenen som en som-omverden, vi konstruerer i vor bevidsthed og intuition. I denne forståelsesramme danner refleksion en *hinde* mellem personen og omverdenen. Måske beslægtet med Rutters 'resilience' (spændstighed og modstandsdygtighed) og Antonowskys 'sense of coherence' (fornemmelse af sammenhæng). Den bevirker, at man ikke rammes og grænseoverskrides, når kerneidentiteten gradvist svækkes i personligheden og evt. helt kommer til at mangle i de kommende generationer⁴¹. Gennem refleksion og selvrefleksion bliver personen bedre i stand til at møde barske, uventede og uforståelige realiteter, som følge af kravet om øget fleksibilitet, omstillingsevne og nye kompetencer til at fungere som menneske med krav om stadig hastigere indstillingsparathed og håndtering af omverdenen.

Figur 3b. DET REFLEKTERENDE MENNESKE
refleksiv identitet

Den inderste horisontale oval repræsenterer selvidentitet, som især er skabt gennem imitation, spejling og selvrefleksion i sociale situationer. Refleksionen lægger sig som en beskyttende ydre afgrænsning af personligheden, den stiplede oval.

I det foregående er søgt fremhævet, at ungdommen synes at udvikle karaktertræk som kan være hensigtsmæssige og nødvendige for at klare opgaver og situationer, der ikke tidligere har været påtrængende. 'Det flygtige menneske' synes at have udviklet socialitet og bevægelighed og 'det reflekterende menneske' forholdemåder til omgivelser og sig selv, så det

39 Selvrefleksion betyder, at distancere og overvejende kognitivt forholde sig til omverdenens påvirkning af selvbilledet.

40 Mange senmoderne forskere, bl.a. Giddens (1997), Rasmussen (1996) og Schön (1983), har fremhævet refleksivitetens betydning.

41 Svarer til Gergen (1991) ide om, at kerneidentiteten forsvinder til fordel for situationsidentitet i 'The saturated self'.

bliver i stand til at lære og udvikle sig i uoverskuelige situationer, i ukendte kulturer og netværk.

Den nye mennesketype, som begynder at tegne sig, kunne kaldes: *Det socialt autonome menneske*⁴².

4. Fremtiden /Det socialt autonome menneske

Vil individ og system smelte sammen i fremtiden?

Mennesket kan opfattes som et system, som indgår i andre systemer. Kurt Lewin hævder i sin systemændringsteori⁴³, at ændring starter med tvivl således at forstå, at et modelement (f.eks. '68') forstyrrer harmonien (f.eks. 'positivismen'). Gamle strukturer destrueres og opløses (f.eks. Nå-generation). Feltet åbnes, og en søgeproces starter (f.eks. postmodernismen). Adækvate former udkrystalliseres (f.eks. fremtiden). For at søge fremtidsrelevante træk, er det nødvendigt, at forsøge at vurdere, hvilke træk ved ungdommen, der synes at svare til træk ved samfundets og kulturens udvikling – en form for relevanskriterie, der kan ekstrapoleres ud fra.

Hvis man vover at tænke endnu længere ud i fremtiden, og fantasere om menneskets udvikling, kunne man tænke sig, at dualismens modsætning mellem individ og system ophævedes, og at menneske og samfund indgik i et mere intimt og dynamisk samspil⁴⁴. – At alle mennesker i et samfund samtidig indgik i et intimt samspil. Måske har mennesket en latent – uudnyttet – 'sværminelligens' ligesom tusinde fisk, der kan vende samtidig i vandet eller fugle, der samtidig kan finde hen til et bestemt sted? Når medierne f.eks. beretter om et særligt groft overfald, som optager hele befolkningen, er der da tale om en dyb social ansvarlighed eller samfølelse hos danskeren? Er befolkningens lydhørhed overfor regeringens anbefalinger, udtryk for en særlig kollektiv ansvarlighed?⁴⁵

Man kunne også forestille sig, at der ville opstå et fællesrum mellem mennesker, et fælles *kontakt – og handlerum*.

Når to mennesker sidder og taler sammen, sker der mere end at de udveksler meninger og viden. De indgår i en kontakt med hinanden, og kontaktens art er ganske bestemmende for, hvad der kommer ud af samtalen.

42 Betragtninger herom er fyldigere beskrevet i min afhandling. Model se side 336-47.

43 Beskrevet af Schein (1970), kendt som unfreezing-change-refreezing teorien.

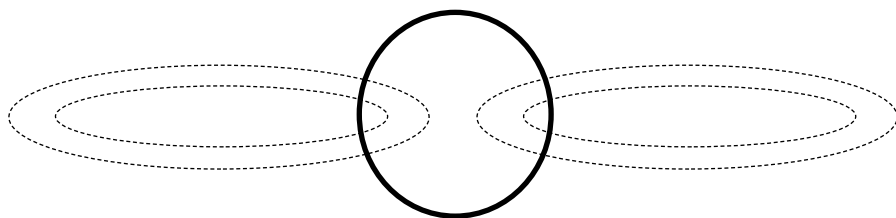
44 Ud fra den opfattelse er ungdommens selvoptagede og socialitet, overfladiskhed og engagement, forbrug og grænsesøgen ikke modstridende, men udtryk for en ny mennesketype.

45 Bourdieu (Callewaert, 1992) taler om, at 'Habitus' er kulturbærer, Fromm(1965) om socialkarakter og Jung (1994) om arketyperiske lag. En ny international undersøgelse af IEA (2001) peger på, at danske unge har stor tillid til demokrati og regering generelt (Ritzau, 2001).

De drages ind i et kontaktrum, der kan udvikle sig eller bevidst opbygges, alt efter hvilket udbytte, der søges af kontakten. Men der er også tale om et handlerum, hvor der kan foretages handlinger sammen – med mulighed for synergistisk effekt, som strækker ud over det, de hver for sig kan formå.

I fremtiden kunne man forestille sig, at det sociale kontakt- og handlerum mellem samfundets medlemmer bliver højt prioriteret. Det er her, ideer udvikles, planlægges og realiseres. Det er her, menneskets identitet skabes. Det enkelte individ får mindre betydning, fordi det i alle betydningsfulde sammenhænge, indgår i kontakt- og handlerum med andre. Mennesket vil dermed måske miste sin individualitet, men vil til gengæld få sin kollektivitet⁴⁶. Opmærksomheden flyttes fra personligheden mod relationen.

Figur 4. DET SOCIALT AUTONOME MENNESKE
relationsidentitet

Kultur er bindemidlet mellem individ og system. Bindemidlet mellem menneske og omverden. Og mellem mennesker indbyrdes. *Kontakt- og handlerummet* (Den markante cirkel) kan opfattes som kultur. På den måde kan kultur opfattes som det nye overbegreb i det nye paradigme. Den dualistiske modsætning mellem individ og system indgår dialektisk i det nye komplementære forhold mellem individ og system.

Sammenfatning

Det kan tænkes, at mellemkrigsgenerationen var den sidste ægte moderne generation, og at 68' generationen var modbilledet, dualismens modpol, der var nødvendig for at skabe tvivl om det gamle paradigme. Tvivlen startede det opbrud og den opløsning, som den nye generation skal leve med, i en søgen efter et nyt tidssvarende paradigme. Denne søgen kunne føre hen mod nye livspræmisser, hvor den enkelte skal kunne bevæge sig og tilpasse sig og kunne indgå i foranderlige relationer og kulturer – dvs. bestandig være del af nye kontakt- og handlerum, som danner de nye samfundsenheder.

46 Bion mener (svarende til Freud i 'Kulturens byrde'), at menneskets individualitet udviskes gennem gruppeliv

Værdisæt i modernismen, dens modbevægelse og et muligt nyt paradigme er afslutningsvist søgt opsamlet i følgende skema:

	ENTEN –ELLER		BÅDE-OG
	POSITIVISME (naturvidensk.) materialisme	HUMANISME (humanvidenskab) idealisme	‘SOCIO-ISME’ (samfundsvidenskab) konstruktivisme
<i>værdi</i>	objektiv	<-> subjektiv	konstrueret
<i>genstand</i>	del	<-> helhed	mønster
<i>materiale</i>	data	<-> oplevelser	fortællinger
<i>fokus</i>	kausalitet	<-> samspil	forandring
<i>prioritet</i>	system	<-> individ	kultur
<i>mål</i>	forklaring	<-> forståelse	mening
<i>system</i>	hierarkisk	<-> sideordnet	netværk
<i>resultat</i>	sandhed	<-> ideal	konstruktion
<i>metode</i>	mekanisk	<-> organisk	dynamisk
<i>middel</i>	kognition	<-> emotion	intuition
<i>kontakt</i>	distance	<-> nærhed	involvering
<i>motivation</i>	tvang	<-> lyst	nødvendighed
<i>læring</i>	erfaring	<-> oplevelse	forestilling
<i>erkendelsesproces</i>	slutning	<-> valg	dilemma
<i>formidling</i>	deduktiv	<-> induktiv	narrativ
<i>selvforståelse</i>	biografisk	<-> reflektiv	spejling

Efterskrift: De opstillede personlighedstyper og skema over værdisæt, er udtryk for tendenser, som antages at være særlig betydningsfulde til at markering af en ny forståelse, ligesom de er egnede som debatindlæg. Det indebærer ikke, at man ikke kunne opstille flere forskellige modeller ved siden af hinanden, som f.eks. kunne beskrive forskellige grupper af unge i forskellige livsomstændigheder og samfundsformer.

LITTERATUR

- ADORNO, T.W. ET AL. (1972): *The Authoritarian Personality*. N.Y.: Harper & Brothers.
- BERGER, P. & LUCKMANN, T. (1992): *Den samfundsskabte virkelighed*. Kbh.
- BERTHELSEN, J. (2000): *Dilemmaet som lærer*. Danmarks Pædagogiske Universitet: Ph.D. afhandling. Udkommer efterår 2001 som bog på Forlaget Samfundslitteratur, Kbh.
- BION, W.R. (1961): *Experiences in groups and other papers*. London: Tavistock Publ.
- BRØGGER, S. (2000): *Sejd*. Kbh.: Gyldendal.
- CALLEWAERT, S. (1992): *Kultur, pædagogik og videnskab. Habitusbegrebet og praktikteorien hos Pierre Bourdieu*. Kbh.: Akademisk forlag.

- CAMPBELL, D. ET AL. (1994): *Systematic Work with Organizations: A new Model for Managers and Change-agents*. London: Karnac Books.
- DENCIK, L. (1987 og 1991): Opvækst i postmodernismen. IN: Jørgensen, S.P. (edi.) *Børn i nye familiemønstre*. Kbh. Reitzel.
- DROTNER, K. (1997): *Medier og kultur. En grundbog i medieanalyse og medieteor*. Kbh.: Borgen.
- ERIKSON, E.H. (1983): *Barnet og Samfundet*. Kbh.: Reitzel .
- FREUD, S. (1966): *Kulturens Byrde*. Kbh.: Reitzel.
- FROMM, E. (1965): *Hinsides illusionens lænker*. Kbh.:Reitzel.
- FROMM, E. (1966): *Flugten fra friheden*. Kbh.
- GERGEN, K.L. (1991): *The Saturated Self: Dilemmas of Identity in Contemporary Life*. N.Y.
- GIDDENS, A. (1994): *Modernitetens konsekvenser*. Kbh.: Hans Reitzel.
- GIDDENS, A. (1997): *Modernitet og selvidentitet*. Kbh.: Reitzel.
- GLEERUP, J. (1995): *Opbrudskultur*. Odense Universitet.
- HABERMAS, J. (1985): *System- og livsverden*. Frb.: Anis.
- HABERMAS, J. (1987): *Samtalens fornuft*. Kbh.: Rosinante.
- HANSEN, F.T.(1995): *Kunsten at navigere i kaos – Om dannelse og identitet i en multikulturel verden*. Vejle: Krogh.
- HANSEN, J.T. (1997): Identitet og integritet. *Psykologisk Set*, 27.
- ILLERIS, K. (1994): Læring, Udvikling og kvalificering. *Almenkvalificeringsprojektet*. Rapport nr. 6.
- INSTITUT FOR FREMTIDSFORSKNING: Det femte samfund.
- JERSLEV, A. (1998): *Det er bare film*. Kbh.
- JENSEN, R. (1999): *The Dream Society: Hvordan det kommende skift fra facts til følelse vil påvirke erhvervslivet og vor hverdag*. Institut for Fremtidforskning.
- JUNG, C.G.(1994): *Psykologiske Typer*. Kbh.: Gyldendal.
- JØRGENSEN, P.S. (edi.) (1991): *Børn i nye familiemønstre*. Kbh.: Reitzel.
- JØRGENSEN, P.S. (1994): *Kultur og identitet*. Unge pædagoger, 2.
- KUHN, T. (1995): *Videnskabens revolution* (om paradigmeskift). Kbh.: Frema
- LAURING, P. (1998): *Palle Laurings Danmarkshistorie*. Bogklubben.
- MANDAG MORGEN (2001): Den misforståede generation. Artikel om Ugebrevet mandag Morgens tlf.int.-undersøgelse af 1008 unge: 'Fremtidige medarbejdere'. *Mandag Morgen* 8.1.2001
- MARSTRAND, P. (1996): *Ny renaissance – Arbejde, energi og idealer i det 21. århundredes Europa*. Kbh.: Munksgaard.
- MEAD, G. (1964): *Mind, Self and Society*. Chicago.
- MILLER, A. (1997): *Det selvudslettende barn*. Kbh.: Munksgaard.
- NARRATIVITET (1996): *Psyke & Logos*, Årg. 17, nr. 1. Dansk psykologisk Forlag.
- POLANYI, M. (1996): *The Tacit Dimension*. N.Y.
- PRIGONE & SINGER (1993): *Kaos i Kunsten, Louisiana Revy*, 2. Humlebæk.
- RASMUSSEN, J. (1996): *Socialisering og læring i det refleksivt moderne*. Kbh.: Unge Pædagoger.
- RIESMANN, D. (1962): *Det ensomme masse menneske*. Kbh.: Gyldendal.
- RITZAU (2001): Unge har stor tillid til demokratiet og regeringen. *Information* 16.03.01.
- SCHEIN, E. (1970): The Mechanisms of Change. IN: Bennis et al.(eds): *The Planning of Change*. London: Holt.
- SCHOUSBOE, K. (1994): *Slangen i paradiset: Unges holdninger til fremtiden*. Kbh.: Undervisningsministeriet.
- SCHÖN, D.A. (1983): *The Reflective Practitioner*, USA, Basic Books.
- SIGSGAARD, E. (1997): Forholdet mellem menneskesyn, paradigme, for forståelse og data i humanistisk forskning. IN: Jørgensen, P. S. (edi.) (1997): *Kvalitative me-*

- ninger – som almengørelse af det konkrete. *Nordisk Psykologi*, særnummer maj 1997. Kbh.: Reitzel.
- SOMMER, D. (1996): *Barndomspsykologi. Udvikling i en forandret verden*. Kbh.: Reitzel.
- THEILGAARD, A. (1992): Samtalen, psykologisk set. IN: Østergaard, L. (red): *Undersøgelsesmetoder i klinisk psykologi*. København: Munksgaard.
- WEBER, M. (1972): *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd*. Fremad.
- ZIEHE, T. (1989): *Ambivalenser og mangfoldighed*. Politisk Revy. Kbh.
- ZIEHE, T. & STUBENRAUCH (1983): *Ny ungdom og usædvanlige læreprocesser*. Kbh.